

Afrika'nın Verimli Arazilerinin Yabancı Yatırımcılarca Sahiplenilmesinde Gıda Güvenliği ve Biyoyakıt Faktörünün Önemi

AHMET KAVAS

T.C. Çad Büyükelçiliği

ÖZ

Asya, Avrupa ve hatta Amerika'nın topraklarından 20. Yüzyıl boyunca modern tarım teknikleri ve kimyevi gübre kullanımı nedeniyle eskisi kadar verim alınamamaktadır. Üretim kalitesi açısından Afrika'nın bakir toprakları, bu anlamda, paha biçilmez bir değere sahiptir. Buna ilaveten, artan enerji gereksinimi ile birlikte fosil yakıtlarına olan ihtiyaç artmış ve fiyatları yükselmiştir; ancak, onların elde edildiği rezervlerde görülür bir azalma söz konusudur. Bu bağlamda ise bazı gelişmiş ülkelerde söz konusu biyoyakıtlara olan talepte gözlenmekte olan artışa bağlı olarak, mevcut ihtiyacın, Almanya, Amerika Birleşik Devletleri, Belçika, Danimarka, Fransa, İngiltere, İspanya, İsrail, İtalya, Kanada ve Norveç gibi ekilebilir arazileri sınırlı olan ülkeleri, son dönemde sistemli olarak, ya satın alma ya da uzun süreli kiralama yöntemiyle Afrika'nın söz konusu verimli toprakları ile ilgilenmeye yönelttiği gözlenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Gıda Güvenliği, Biyoyakıt, Afrika, Çokuluslu Şirketler

Significance of Food Safety and Biofuels in the Possession (Grabbing) of Africa's Productive Lands by Foreign (Countries') Investors

ABSTRACT

Asian, European and even American lands are not regarded to be as productive as they used to be because of the application of modern agriculture techniques and chemical fertilizers throughout the 20th Century. In this respect, the virgin African territories are invaluable in terms of production quality. Furthermore, based on the ever-increasing energy demand, there has been an increase in demand for fossil fuels, hence their prices, whereas an observable decrease in their reserves. Consequently, in conjunction with the increase in several developed countries in the demand for biofuels, such countries with visibly-limited cultivable lands as Germany, United States, Belgium, Denmark, France, England, Spain, Israel, Italy, Canada and Norway are nowadays observed to have systematically directed their interest in such African fertile lands with comparatively higher biofuel resources, by means of either direct purchasing or longer-term leasing.

Keywords: Food Security, Biofuel, Africa, Multi National Corporations

XIX ve XX. yüzyıllarda sömürgecilik adına Afrika'da yaşananların gerektiğinde özür dahi dilenerek ders alınmak üzere tarihe ait oldukları söylemi içine bulunduğumuz yıllarda tüm dikkatlerin yöneldiği kıtada neredeyse tüm halkların sosyo-kültürel, siyasi, askeri ve özellikle ekonomik hayatlarını abluka altına alan gelişmeler cereyan etmektedir. Kaldı ki geçtiğimiz iki asırda bu devasa coğrafyayı ayakta tutan ne varsa hepsinin dokularıyla oynanmıştı. Yeniden daha ağır süreçlere girişmenin doğuracağı daha ağır uygulamaların faturası gelecek kuşakların altından kalkamayacağı boyutlara doğru ilerler vaziyettedir. İngiltere ve Fransa başta olmak üzere diğer sömürgeci beş Avrupa devletinin sadece bu kıtada kurdukları hakimiyetin en önemli getirilerinden birisi olarak neredeyse tüm verimli arazilerin mülkiyetini üzerlerine almaları ve buraların çoğunu Avrupadan getirdikleri fakir köylülere dağıtmaları ardında derin izler bıraktı. Üzerinden yüz yıl da geçse haksız uygulamalar büyük oranda bitmiş ve arazileri sahiplenmiş yüzbınlerce insan eski vatanlarına dönmek zorunda kalmıştı.

Kıta dışı devletlerarası ilişkiler çerçevesinde ve de onların gölgesinde gibi görünseler de asıl etkin gücü elinde bulunduran çokuluslu şirketlerin girişimleri ile Afrika'da tarıma elverişli arazilerle ilgili kıyasıya bir sahiplenme dönemi 2000'li yılların sonlarında çok hızlandı. Henüz modern imkânları kullanarak ziraat yapılamayan arazilerin kullanım haklarına hem devletlerin, hem de çokuluslu şirketlerin sahip olma girişimleri, öncelikle uluslararası kuruluşların gündeminde ve artık akademik camiada, hatta bu girişimlerin karşıtlarınca gündemde tutulmakta ve bunun "arazi kapma" rekabeti olup olmadığı yönündeki tartışmalarda artış gözlemlenmektedir. Gerçi aynen tatbik edilme arzusu dile getirilmese de 1940'lı yıllarda İngilizlerin Tanzanya'da başlattıkları gibi verimli arazileri kendi çıkarları için kullanma hakkını alıp devam etme tüm eski sömürgecilerce uygulanan bir gelenektir. Sovyetlerin Birliğinin 1992 yılında aniden dağılması ile hürriyetine kavuşan birçok yeni devlette bakir kalmış arazileri bir an evvel işletme isteği hem devletleri ve hem de çokuluslu şirketleri kiralama veya satın alma yoluyla sahiplenmeye sevk etmişti. Darbe idareleri ve tek partili siyasi hayatlardan 1990'lı yılların başında şekillenen çok partililiğe müsaade eden demokratikleşme süreçlerinin sağladığı bazı kolaylıklarla Afrika'da çok sayıda ülkede de 1990'lı yıllarda Sovyet sonrası sürecin benzeri yaşandı.

Tahmini verilere göre dünyada ekilebilir olduğu halde XXI. yüzyıla kadar gerçek anlamda bir kere dahi ekilmemiş arazilerin miktarı Dünya Bankası'nın 2010 yılındaki verilerine göre 446 milyon hektar civarındaydı. Bunun 202 milyon hektarı Sahraaltı Afrika bölgesinde ki çöl dahil kıtanın üçte ikisinden fazla bir alanı kaplamaktadır. 123 milyon hektarı ise Latin Amerika'da yer almaktadır. Her iki kıta dünyada ekilebilir olup da henüz kullanılmayan arazilerin %75'inden fazlasına sahip demektir ki bazı kaynaklar bu oranı %80 olarak da vermektedir. Ancak asıl verimli olduğu halde kullanılmayanların %60'ı Afrika'da, %20'i ise Güney Amerika'nın farklı bölgelerinde

dağılmış vaziyettedir. 1990'lı yılların ortalarında Afrika'da toplam ekilebilir bir milyar hektar arazinin 800 milyon hektarı her an ziraata uygun hale getirilebilecek konumdaydı. Tüm ekilebilir arazilerinin sadece %25'i oranındaki 200 milyon hektarında çoğu yerel usullerle basit zirai üretim yapılmaktadır (Havnevik 2011)

Dünya genelinde baş gösteren güvenli şekilde gıda temini ve zararları her geçen daha da artması bir yana mevcut kaynakları da giderek azaldığı için fazla talepler karşısında fiyatları devamlı yükselen fosilyakıtlardan biyoyakıtlara geçiş kaçınılmaz hale geldi. Avrupalıları geçen iki asırda Afrika'yı sömürgeleştirmeye iten sebeplerle birebir örtüşmese de kıtanın hala zengin bakir kaynaklarının varlığı 2000'li yıllarda yaşanan krizlerle buradaki arayışlarını en üst seviyeye çıkardı. Özellikle Afrika'da kullanılabilir araziler en fazla 2009 yılında el değiştirdi. Şimdiden kullanım hakkı kira veya az da olsa satın alma yoluyla olacak şekilde görüşmeleri devam eden 56 milyon 600 bin hektar araziden 39,6 milyon 700 bin hektarı yatırım adı altında çoğu yabancı şirketlere devredildi. Bahse konu olan arazilerin miktarı Avrupa'nın ziraata elverişli geniş topraklarına sahip Almanya, Belçika, Danimarka, Fransa, Hollanda ve İsviçre'nin ekilebilenlerinden daha fazlasına denk düşmektedir.

Asırlardır üzerlerinde her türlü zirai ürünün yetiştirilmesinin denendiği, özellikle 20. yüzyılda acımasızca kullanılan ve modern tarımın vazgeçilmesi kimyevi gübrelere birçok özelliği kaybolarak fakirleşen Asya, Avrupa, hatta Amerika'nın geçmişteki münbit toprakları yanında Afrika'ninkilere daha fazla değer biçilmektedir. Gittikçe kalabalıklaşan nüfusları için yeterli ve verimli tarım arazi bulunmayan Japonya, Güney Kore, Suudi Arabistan, Malezya, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar, Libya, Cibuti ve Mısır gibi ülkelerin yeni arazi edinme girişimleri içinde buldukları şartlar kendilerini buna zorladığı için alelacele önlerine çıkan her fırsatı değerlendirmektedirler. Almanya, ABD, Belçika, Danimarka, Fransa, İngiltere, İspanya, İsrail, İtalya, Kanada ve Norveç gibi ekilebilen arazilerinin yıl içerisinde sınırlı zamanda tarıma elverişli olması bir yana kiralama veya satın alma şeklinde de olsa aşırı pahalılıkları tamamını fiyatların yok pahasına denecek kadar düşük olduğu Afrika'ya yöneltti. Hindistan, Brezilya ve Çin gibi tarım alanında kendine yetecek kadar arazileri olanlar ise Afrika'da son yirmi yıl içinde kurdukları etkinliklerle geniş arazileri tahıl yetiştirme ve palmiye ile hint fıstığından biyoyakıt elde etmek için kiralamaya başladılarsa da kendi topraklarında benzeri girişimlere müsaade etmemektedirler. Gittikçe üretim açısından verimliliklerinin düşmesi ve fiyatlarının aşırı yükselmesine ilaveten her geçen gün olumsuz anlamda yaşanan iklim değişikliğinin birçok ülkeyi zora sokacağı için mutlaka kalıcı çözüm bulunması uluslararası kuruluşların ve düzenledikleri toplantıların temel konuları arasındadır. Modern tarım ve sanayisi için gerekli enerjinin giderek pahalılaşması ve yakın gelecekte gıda temininde ortaya çıkacak büyük sıkıntılar Afrika'nın henüz ciddi anlamda kullanılmamış tarım alanlarıyla her ne vesileyle olursa olsun yakından

ilgilenmeye başladılar. Haliyle gıda yatırımlarından ciddi gelir elde eden ülkeler onbinlerce, hatta yüzbinlerce hektar araziye çok düşük fiyatlarla kira veya satın alma yoluyla en az 33 yıldan başlayan sürelerle, 50 yıl veya en fazla 99 yıl sahiplenmek üzere ikili, üçlü ve hatta çok taraflı işbirlikleri kurmaktadır. Ne var ki bu çok yönlü ve de amaçlı girişim birçok ülkedeki muhalif partilerce, çevrecilerce, hatta köylülerce kıtanın verimli arazilerini alenen “kayıp” olarak algılanmakta ve yürüttükleri mücadeleler netice verdiği ülkelerde görüşme aşamasındakilerin bazıları kiraya verilemeden mevcut konumlarında bırakılmıştır.

Kıta ülkelerinin ellerindeki verimli arazilere olan bu aşırı talebe yaklaşımları birbirinden farklı olmakla birlikte kiralama veya satışa müspet yaklaşmaktadırlar. Zira mevcut siyasi güçleri, modern tarımı yalnız başlarına yürütebilecek yetişmiş insanları ve dahası gelişmiş tarım aletleri, tohum ve gıda alanına yönelik sanayi altyapıları bulunmadığından kendilerine gelen ciddi teklifleri geri çevirmemektedirler. Kaldı ki kendi ürünlerini iç piyasalarında ve kıta ülkeleri arasında pazarlama, hatta diğer kıtalara göndererek piyasa oluşturma yolları 19. yüzyılın ikinci yarısında tesis edilen ve 1960'lara kadar devam eden sömürgecilikle birlikte kapatıldığı ve bir daha da kendi tabii güzergahları değiştirildiği için bir türlü kendilerini toparlayamamaktadırlar. Kaldı ki bakir arazileri kiralama sadece Afrika'yla sınırlı kalmayıp Latin Amerika ülkeleri, Avustralya ve Yeni Zelanda, Güneydoğu Asya'da Endonezya ve Doğu Avrupa'da Ukrayna dahil bir çok ülkede devam etmektedir.

2000'li yıllarda büyük bir hızla devam eden bu arazi tahsislerinin şimdiden doğurduğu ve de yakın gelecekte doğuracağı menfi neticeleri kıta içinde olduğu kadar dünya genelinde de belli çevreleri tedbir almaya sevk etmektedir. Kiralamaların, hatta az da olsa satışların çok şeffaf yapılmaları, elde edilmelerinden sonra çevrelerine hassasiyetle yaklaşım zarar verilmemesi, yerel toplumları yaşadıkları yerlerden uzaklaştırıp sefaletle sürüklenenecekleri adımlardan kaçınmaları, çok ürün alma arzusuyla her türlü fenni gübreyi kullanarak toprakları kısa zamanda verimsiz kılmamaları, ülkelerdeki tabii bitki örtüsünü dikkatsizce yok edip sadece gelir getirecek diye biyoyakıt için sadece hint fıstığı ve palmye ağacı üretmenin sakıncaları iyi hesap edilmesi dahil tüm kurallara özenle dikkat etmeleri istenmektedir.

The Economist'in 2009 yılı Mayıs ayındaki konu ile ilgili haberinde belirtildiği üzere Vaşington'da faal düşünce kuruluşlarından Uluslararası Gıda Siyaseti Araştırma Enstitüsü (International Food Policy Research Institute (IFPRI) 2006-2009 yılları arasında sadece üç yıl dünya genelinde 15-20 milyon hektar arasında arazinin yabancı yatırımcılar tarafından sahiplenildi. Bu Fransa'nın ekilebilir tüm arazilerine, Avrupa Birliği üyesi ülkelerin sahip olduklarının ise beşte birisine eşit bir alana denk demektir (“Buying farmland abroad: Outsourcing's third wave”, 21 May, 2009). Dünya Bankasının 2010 yılında hazırladığı rapora göre farklı kıtalarda ekilebilir arazilerin 45

milyon hektarı kiralanmış bulunuyor ve bunun %60-70 arasında oranı Afrika'dadır. Ama bunların %21'inde tüm işlemleri yapıldığı halde herhangi bir ekim yapılmadığı görülmüştür. 2030 yılına kadar her yıl ortalama 6 milyon hektar yeni arazinin tarım alanı olarak kullanılacağı ve bu genişlemenin de daha ziyade üçte iki oranında ağırlıklı olarak Sahraaltı Afrika ve Latin Amerika bölgelerinde olacağı öngörülmektedir (Matondi, Havnevik ve Beyene 2011: 3-4).

Afrika'nın gittikçe daralan dünya gıda ihtiyacı için ciddi gıda koridorları oluşturacağı için üretime açılan araziler şimdiden epeyce katkı sağlamaktadır. İlk defa Birleşmiş Milletlerin girişimiyle 2008 yılında kıtada daha fazla yeni gıda üretim alanları açılması gündeme alınmıştı. Dünya Ekonomik Formu çerçevesinde 2009 yılında İsviçre'nin Davos ve 2010'da Tanzanya'nın Darüsselam şehirlerinde ilk toplantılar dahi yapılarak yeni çözüm önerileri değerlendirildi. Bu çok boyutlu faaliyete destek veren 28 çokuluslu şirketin büyük bir çoğunluğu kuruluş tarihleri itibarıyla oldukça eski olmalarına rağmen yeni vizyonlarıyla girişimlerinin her iki tarafa da yararlı olacağını vaat etmektedirler (Paul ve Steinbrecher 2013).

Kıtalararası ciddi rekabet ortamında Afrika toprakların kullanım hakkını elde etme konusunda uluslararası ilgili kurumlar eliyle hazırlatılan raporlar/kitaplar arasında Alison Graham ve Sylvain Aubry ile diğer çalışma arkadaşlarının hazırladığı *Land Grab Study* (2009) adlı araştırma; Lorenzo Catula ve ekibinin Birleşmiş Milletler Gıda ve Ziraat Örgütü (FAO), Uluslararası Ziraat Kalkınma Fonu (IFAD) ve Uluslararası Çevre ve Kalkınma Enstitüsü (IIED) gibi üç önemli kurumun adına hazırladıkları *Land grab or development opportunity? Agricultural investment and international land deals in Africa* (2009) raporu; The Global Land Project (GLP) ofisinin Cecilie Friis ve Anette Reenberg'in birlikte yayınladıkları *Land Grab in Africa: Emerging land system drivers in a teleconnected world* (2010) adlı araştırma; Dünya Bankası'nın Klaus Deininger ve Derek Byerlee yürütücülüğünde bir ekibe hazırladığı *Rising global interest in farmland : can it yield sustainable and equitable benefits?* (2011) ve Environmental Justice Organizations, Liabilities and Trade (EJOLT) adına editörlüğünü Beatriz Rodríguez-Labajos'un yaptığı ve 11 uzmanın yazdığı *The many faces of land grabbing: Cases from Africa and Latin America* (March 2014) raporları konuya en ayrıntılı yaklaşan incelemelerdir. Fred Pearce'in *The Land Grabbers: The New Fight Over Who Owns the Earth* (2013) önemli referans kaynakları arasında zikredilmektedir. İsveç'in Upsala şehrindeki The Nordic Africa Institute (Nordiska Afrikainstitutet) Danimarka, İsveç, Norveç, İzlanda ve Finlandiya tarafından finanse edilmekte olup, *Biofuels, Land Grabbing and Food Security in Africa* başlığı altında konu ile ilgili ilk derleme kitap çalışmasını 2011 yılında yayınlamış bulunmaktadır. Oakland Enstitüsü'nün yabancı şirketlerin Afrika'daki toprak kapışmalarına karşı yaptığı girişimleri yerli halkların bir nebze de olsa çiğnemen haklarını gündeme getirmesi, hatta bazı verilmiş veya verilme

aşamasındaki uzun vadeli kiralamaları iptal aşamasına getirmiştir (“The Scramble for African Land”, <http://www.oaklandinstitute.org/scramble-african-land>, 22 October 2012). Ülke özelinde de gerek yerel şirketlere gerekse de özellikle yabancı şirketlere ziraata elverişli olduğu halde sınırlı imkânı olan halkın kullanamadığı arazilerden daha fazla verim alabilme arzusu giderek önemli gelir kaynağı oldu. Mesela Etiyopya’da 99 yıl gibi uzun süreli arazi kiralanması hakkında artan tartışmalar, uluslararası tepkiler kadar ülke içi yükselen tepkileri yerinde inceleyen Desalegn Rahmato’nun *Land to Investors: Large-scale Land Transfers in Ethiopia* (Addis Abeba, 2011), P. Makutsa’nın *Land Grab in Kenya, Implications for Small-holder Farmers* (EAFF 2010) ve Festus Boamah’ın *The Relationship between Land Grabbing for Biofuels and Food Security, a Bane or Boon? The Food Security Implications of Jatropha Biodiesel Project in Northern Ghana* (Sussex, 2011) adlı eserleri başta olmak üzere, birçok araştırma son yıllarda giderek artan bu tartışmalı konuyu ayrıntılı olarak ele almaktadır.

ARAZİLERİN KULLANIMINI TALEP EDENLER VE GEREKÇELERİ

Sömürgecilikle birlikte her türlü toplum içi dengeleri ve geleneksel hayat tarzları yok edilen Afrikalılar bağımsızlık sonrasında de kendi başlarına yetebilecek ekonomik ve sosyo-kültürel kalkınma süreçlerini başaramadılar. Son elli yıllık gayretleri ise birçok ülkede genelde askeri darbelerle gölgelendi ve şimdilerde 21. yüzyılın ümit vaat eden rahatlığını hissetmeleri de fazla sürmedi. İçine düştükleri durumdan kurtulma yollarından birisi ve kısa vadede artan dış borçlarını ödeyebilmek, halklarının taleplerini karşılayabilmek için verimli arazilerini yabancı yatırımcılara kira yoluyla veya satarak ciddi gelir elde edilmesi yoluna gidebilmektedir. Halen Afrika dışından 25 farklı ülke 18 kıta ülkesinden 10.000 hektar ve üzerinde milyonlarca araziyi kullanma hakkına kavuşmuş bulunuyor.

21. yüzyılda dünya genelinde ülkeleri bekleyen en ciddi mesele artan hızla dünya nüfusuna yeterli gıda temini ve enerji ihtiyacını karşılayacak biyoyakıtları üretmektir. 2007-2008 yıllarında Rusya, Arjantin, Vietnam ve Hindistan gibi ülkelerin tahıl fiyatlarını yükseltmeleri ile birçok gıda tedarikçisi ülke acilen çözüm üretme yollarını araştırdılar. Gelişmiş ülkeler 1980-2002 yılları arasında tarımı geliştirmek için gayri safi yurtiçi gelirlerinin %10 civarını kaynak olarak ayırırken bu oran Afrika ülkelerinde ortalama %5.4 ile %7.4 arasında kalıyordu. 2003 yılında Afrika Birliği Maputo Deklarasyonu ile zirai kalkınma için hazırlanan programı destekleme kararı alıp ilk beş yıl için bütçelerinin %10’unu bu alana harcamayı planladılar (Prášková 2012).

Afrika ülkeleri ile ilişkilerini geliştirme çabasındaki ülkeler bir taraftan, kimisinde devletlerin de hissedar bulunduğu çokuluslu şirketler vasıtasıyla iki koldan verimli arazileri kiralama veya satın almak için ciddi bir rekabet içine girdiler. Kıta ülkelerinin kendi yerli şirketlerinin arazi kiralayan veya satın alanlarının sayısı fazla ise de elde ettikleri oranlar çok düşük seviyede gerçekleşmektedir. Sadece Etiyopya'da en fazla toprağın kullanım hakkını 2010 yılı itibarıyla alan Hindistan'ın Karuturi Global Şirketi olup 2012 yılı itibarıyla 111 binden fazla hektarın kiralama işlemini tamamlamıştı. Aynı ülkenin Sannati Agro Farm Entrepriise Şirketi de ayrıca 10 bin hektarı işletmeye başladı. Afrika'da en fazla kıta dışı ve içinden benzer şekilde arazi tahsisi talebinde bulunulan ülke burasıdır. 2010'lu yıllarda Uganda (50 bin hektar), İngiltere 80 bini garanti edilen 245 bin, ABD-İsrail'in ortaklaşa Becco Biofuel Şirketi ile 35 bin, İsrail şirketlerinden Hovev Agricultural ile 40 bini garanti edilmiş 440 bin, LHB ile 10 bini garantili 30 bin, Almanya Flora Ecopower ile 13.700'i garantili 203.700, ABD-Almanya ortak girişimi National Biodiesel Corporation ile görüşmelerin devam ettirildiği 90 bin, İngiltere'nin Sun Biofuels Şirketi'nin garantili 80 bin, İtalya Fri El Green Power'in garanti ettiği 30 bin, Suudi Arabistan Star Agricultural Development Şirketi'nin Etiyopyalı ortağıyla 139 bin hektarını garanti ettiği ve görüşmeleri sürdürdükleri ile toplam 500 bin ve Malezya ise Malaysian Company ile 31 bin hektar arazinin kullanım hakkını elde etmiş bulunuyor. Etiyopya ise üç yerel şirketi de 265 bini garantilenmiş toplam 605 bin hektar arazinin kullanım hakkını aldı. Tahsis edilen bu arazilerden biodizel yakıt ve etanol için gerekli ziraat yapılması planlanmaktadır (Beyene 2011).

Gerçi yerli firmaların önemli bir kısmı da ele geçirdikleri arazilerde modern imkânlarla ziraat yapamadıkları için buraları yine yabancı yatırımcılarla ortak işletmek durumundadırlar. Etiyopya hükümeti bu arazilerin yerli ve yabancı yatırımcıların katkısı olmadan zirai faaliyetlere açılmalarını imkan dahilinde görmediğinden bu şekilde davrandığını söylemekte ve kendisine yöneltilen ağır tenkitlere karşı haklı göstermektedir. 1994 yılında yapılan Etiyopya Cumhuriyeti Federal Anayasasına göre ülkenin tüm toprakları devletin mülkü olarak kabul edilmekte, özel mülkiyete izin verilmemekte ve mevcut topraklar üzerinde kullanım hakkı olanlar ise bunu satma, rehin bırakma veya değiştirme gibi yollara sahip olamayacaklardır (Posluschny-Treuner 2012). Yine bir Doğu Afrika ülkesi olan Tanzanya'da ise arazilerin %70'i hukuki olarak 11 bin köyün üzerine kayıtlıdır. Mali, Mozambik ve Uganda gibi yerle toplumun, özellikle de köylülerinin arazi üzerindeki hakları kanunla belirlenen ülkeler de mevcuttur. Hatta bu durum geniş arazilerin ilerisi fazla düşünülmeden elden çıkarılması karşısında umut vermektedir (Havnevik 2011). Tüm kıta ülkeler içinde Zimbabve'de İngiliz sömürgeciliği döneminde verimli arazileri kapatan 4.500 beyaz asılının 1980'de oldukça geç elde edilen bağımsızlık sonrası yapılan toprak reformu ile ellerinden alınan topraklardan 7 milyon hektar 170 bin yerli çiftçiye

2000 yılında dağıtıldı. Bin kadar hali vakti yerindeki Zimbabveli zengine ise pozitif ayrımcılık yapılarak üzerlerine çok fazla miktarlarda arazi tahsisı ciddi eleştiri konusu oldu. Tüm aksaklıklarına rağmen Zimbabve'nin bu girişimi Afrika'da arazi kapma heveslilerine karşı mücadele edenlerce takdirle karşılanmaktadır. Ülkede 12 milyon 400 bin hektar ekilebilir arazi vardı ve devlet bunun 10 milyon 400 bin hektarını kendi mülkiyeti ilan etti. Henüz sömürgeciliğin devam ettiği 1960'lı yıllarda The Anglo American Corporation (AAC) adlı şirket etanol elde etmek için burada verimli arazileri sahiplenmişti, ancak 1980 yılındaki bağımsızlıkla tüm hakları ellerinden alındı. Halen devlet başkanı olan Robert Mugabe'nin takip ettiği bu siyaset İngiltere tarafından en ağır şekilde eleştirilmekte ve herhangi bir uluslararası toplantıya onun katılması durumunda Londra üst seviyede resmi iştirakini iptal etmektedir (Matondi 2011). Kenya'da da arazi kapatma işi 1986 yılı gibi oldukça epeyce erken bir dönemde başladı. Dünyanın tanınmış turizm işletmelerinden Güney Afrikalı bir işletmecinin kurduğu The Nguruman Escarpment Şirketi Magadi Gölü ve Rift Vadisinde iki milyon arazinin tahsisini almıştı ("How Politicians Gave Away \$100bn of Land", <http://www.oaklandinstitute.org/how-politicians-gave-away-100bn-land>, 15 July 2012). Ayrıca bu ülkede Japonya, Belçika ve Kanada 500 bin hektar arazi üzerinde kullanım hakkı elde etmek için çalışmalar yürütüyorlar (Prášková 2012). Güney Afrika'da da 1960'lı yıllarda 70 bin beyaz çiftçi arazilerin %80'inini elinde bulundururken bugün bu oran yerel Afrika toplumlarının lehine olmak üzere yarı yarıya düşmüş ve yerliler daha fazla ellerindeki arazileri kullanır hale gelmişlerdir. Tüm bu örnekler kıta genelinde birbirinden çok farklı uygulamaların olduğunu göstermektedir.

Arazi kiralayan, hatta satın alan çokuluslu şirketler elde ettikleri ve de edecekleri tüm arazilerde modern tarım usulleri ile zirai üretim yapacaklarını, böylece ilgili ülkelerde ciddi kalkınma hamlelerinin sağlanacağını ve yerli halkların içinde buldukları fakirlikleri yenmelerine katkıda bulunacaklarını belirtmektedirler. Kıta ülkelerinin de kısa vadede toplumları için gerçekleştirmek istedikleri ile bu hedefler örtüştüğü için cazip kendilerine gelmektedir. Özellikle karayollarının, demiryollarının yapılması, kıyı ülkelerinin limanlarının modernleştirilmesi, okulların açılması, sağlık ocaklarının inşası gibi pek çok hizmet sektörü ile yerli halk müreffeh bir hayata kavuşacaktır ("Buying farmland abroad: Outsourcing's third wave", *The Economist*, 21 May, 2009).

Arazi "kapatma" olarak algılan kıta dışı ülkeleri en büyük endişesi ise kendi ülkelerinde yakın gelecekte yaşayacakları enerji ve gıda açığını şimdiden kapatabilme hesabıdır. Bunun için de henüz piyasası çok düşük olan Afrika'daki ekilebilir arazilere şeker kamışı ile diğer gıda ürünleri ve özellikle hint fıstığı (*jatropha*) ile palmye fidanları dikerek biyoyakıt üzerinden enerji sağlamak temel kaygıları olarak öne çıkmaktadır. Halen bir çok arazide hint fıstığından biyodizel yakıtına katkı maddesi, şeker kamışı

ve diğer ürünlerden ise etanol elde edilmektedir. Sahraaltı Afrika'da çöl bölgesi dahil milyonlarca hektar arazi hint fıstığı yetiştirilmesine çok uygundur ve meyvesi ile çekirdeğinden elde edilen yağ biyoyakıt olarak, küspe olarak ortaya çıkan atığı ise zengin azot içeriğinden dolayı gübre olarak kullanılmaktadır. Dikiminden itibaren dört yıl geçince istenilen meyveyi vermeye başlaması ve 45 yıl boyunca ürün alınabilmesi bu bitkiye her yerde cazip hale getirmektedir. Ancak bu yatırımlara girişilirken ortaya çıkabilecek aksaklıkların önünü baştan alınması gerekiyor. Çoğu Birleşmiş Milletler çatısı altındaki birçok uluslararası kuruluş birlikte çalışarak yabancılara arazilerin kiralanmasında bazı hayati kurallar belirlediler. Afrika ülkeleri adına muhatapları ile anlaşmaların şeffaf bir şekilde yapılması, yerel halkların ve ülkelerin geleneksel haklarının korunması, elde edilecek menfaatlerin yerel toplumlarla paylaşılması, çevrenin korunmasına dikkat edilmesi, Afrika ülkelerinin ve toplumlarının gıda güvenliğinin tehlikeye atılmaması konularına dikkat edilmesi gerekli şartlar olarak belirlendi (Havnevik 2011).

Arazi kiralayan şirketlerin muhatapları devletleri ikna ederken kullandıkları önemli argümanlardan birisi de kıta toplumlarına istihdam alanı açmaktır. Bu işe en fazla arazi ayıran Etiyopya'da Hindistanlı Karuturi Global Şirketi 30.000 kişiye, Suudi Arabistanlı Saudi Star Agricultural Development Şirketi ise 100 milyon dolar ödeyerek kiraladığı arazide 5.000 kişiye iş sağlama vaadinde bulundular (Posluschny-Treuner 2012). Çin'in durumu biraz farklı olarak diğer arazi tahsisi alan ülkelerden ayrılarak kendi vatandaşlarını bu zirai alanlarda çalıştırmak istemesidir ve 2009 yılında kendi vatandaşlarından bir milyon kişi getireceği tahmin ediliyordu ki bu aslında Afrika için doğabilecek ciddi sıkıntılar arasında sayılmaktadır ("Buying farmland abroad: Outsourcing's third wave", *The Economist*, 21 May, 2009). Dahası Afrika'da kiraladığı arazilerden azami verim elde etmek için 11 ayrı yerde zirai araştırma merkezi kurarak azami ürün elde etmeyi planlamaktadır. Ayrıca Hindistan bile bu kıtadaki arazileri iyi değerlendirmek adına yaptığı giderleriyle 48 Sahraaltı Afrika ülkesinin toplam harcamasından fazla araştırma ve geliştirme projelerine kaynak temin etmektedir.

TOPRAKLARINI KİRAYA VEREN ÜLKELER VE SİYASİ GELİŞMELER

21. yüzyılın Afrika adına dünya gündeminde fazla medyatik bir konu olmadığı için daha ziyade derin ve ince siyasetlerle ikna olup verimli arazilerini kiraya veren ülkelerin sayısı giderek artmaktadır. Halen Angola, Benin, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Etiyopya, Gana, Kenya, Kongo Cumhuriyeti, Liberya, Madagaskar, Malavi, Mali, Mozambik, Nijerya, Senegal, Somali, Sudan, Tanzanya arazilerini tahsis den ülkelerdir, ama içlerinde herhangi bir Kuzey Afrika ülkesi yer almamaktadır. Afrika dışındaki

kıtalarda da benzer uygulamalar olup arazilerini kiraya verenler arasında Endonezya, Filipinler, Kamboçya, Kazakistan, Laos ve Pakistan öne çıkmaktadır. Yeryüzünün farklı yerlerinde kira veya satın alma yoluyla elde edilen şimdilik toplam 79,9 milyon hektar araziden 50,7 milyonu Afrika'da, 19,3 milyon hektarı Asya'da, 8,8 milyon hektarı Latin Amerika'da ve 1,1 milyon hektarı ise üçü dışındaki kıtalardadır (Prášková 2012).

Afrika'da kira veya satın alma yoluyla toprak edinen devletleri kıta dışından ve kıta içinden olmak üzere ikiye ayrılmasında fayda var. Hatta kıta ülkeleri içinde kendi toprakları üzerinde yabancı yatırımcı çekmeye gayret edenler ile bizzat devlet olarak veya özel şirketler olarak işletmeyeceklerini bildikleri halde aldıkları toprakları yabancı yatırımcıların finansmanı ile işletmek üzere kiralayanları da birbirinden ayırmak lazımdır. Mısır, Libya, Güney Afrika, Uganda ve Cibuti kendi sınırları dışında kıtadaki diğer ülkelerden toprak kiralayan ülkeler bulunmaktadır. Kıta dışı ülkelerin çoğunluğunu Avrupa ülkeleri oluşturmakta olup Fransa'nın Kamerunda, İngiltere'nin ise Uganda'da sömürgecilik döneminden kalma tahsisini ellerinde tuttukları araziler üzerinde sahiplenmelerde bulunup bunları hala korumaktadırlar. Diğer Avrupa ülkeleri içinde öne çıkanlar Almanya, Belçika, Danimarka, İspanya, İsveç, İsviçre, İtalya ve Norveç olup Avrupa Birliği'nin bilhassa biyoyakıtlar konusunda üye ülkeleri alternatif yakıtlara teşvik etmesi ciddi bir yönlendirme olmaktadır. Amerika kıtasından Afrika'da arazi elde edilmesine ABD öncülük etmekte olup onu Kanada ve Brezilya takip etmektedir. Uzakdoğu'dan ise Japonya, Çin ve Güney Kore olmak üzere üç ülke ile Güney Asya'dan Hindistan ve Malezya'da Afrika'dan toprak kiralamaktadır. 2000'li yıllarda Arap ülkelerinden Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Katar'ın kıtanın farklı bölgelerinde şimdiden birkaç milyon hektarı bulan toprak hakkı elde etme girişimleri her geçen yıl daha da artmaktadır (Prášková 2012).

Sudan kıtada ziraata elverişli en geniş arazileri olan beşinci ülke olarak bunları zirai amaçla kiraya vermekte ve taliplileri arasında kuzey komşusu Mısır başta olmak üzere Katar ve Kuveyt öne çıkmaktadır. Güney Kore bu ülkeyle yaptığı anlaşmalar gereği 690 bin hektar arazi üzerinde kullanım hakkı elde etti. Birleşik Arap Emirlikleri ise 400 bin hektar arazi ile onu takip eden ikinci hak sahibi ülke oldu. Her iki ülke burada daha çok buğday üretmeyi planlamaktadır. Libya ise Kaddafi iktidarında birçok Afrika ülkesinde olduğu gibi Mali'de kiraladığı 100 bin hektarlık arazide pirinç üretmeyi planlamıştı (Havnevik 2011).

Çin sadece Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nde 2.8 milyon hektar arazi kiralayarak dünyanın en büyük palmiye yağı için gerekli ağaçları dikmeyi hedefledi. Yine yanbaşındaki Zambiya'da da 2 milyon hektar arazi kiralayarak buralarda da aynı şekilde palmiye ağacı yetiştirmek için görüşmelere 2009 yılında başladı. Sadece 2006-2009 yılları arasında 3 milyon hektara yakın kiraladığı arazilerle Çin kıtada halen en fazla arazi sahibi ülkedir. Bunu 800 bin hektara yaklaşan miktarla Güney Kore,

700 bin hektarın üzerindeki arazisi ile Birleşik Arap Emirlikleri, her birinin 500 bin hektarı bulan hakları ile Suudi Arabistan ve Katar takip etmektedir. Bu sahiplenmenin bedeli yaklaşık olarak 20/30 milyar dolar arasında bir miktara ulaşmaktadır ki Dünya Bankası'nın belirlediği ziraat programının maliyeti çok daha düşük seviyededir. Bu topraklar planlandığı gibi hektar başına iki ton tohum kullanılarak ekilebilirse dünyanın yıllık 220 milyon tonluk tahıl tüketimi göz önüne alındığında 30/40 milyon ton ürün vereceği için başta sahiplenenele olmak üzere ilgili ülkeye de büyük bir fırsat sağlayacaktır ("Buying farmland abroad: Outsourcing's third wave", *The Economist*, 21 May, 2009).

Hindistan Madagaskar'da Varun International Şirketi ile 465 bin hektar arazide kendisi için gerekli pirinç üretmek üzere kiralama işlemini gerçekleştirdi. Bu büyük teşebbüsten sonra bu ada devletin ekilebilir arazilerinin neredeyse yarısına denk gelen 1,3 milyon hektarlık kısmını ise 99 yıllığına kiralamak isteyen Güney Koreli Daewoo Logistics Corporation isimli şirket ise mısır ekimi ve palmye yağı üretmek için fidanlar dikecekti. Ne var ki bu girişim ülkede özellikle muhalefetin sert tepkisine sebep oldu ve iktidardaki hükümetin yıkılmasına sebep oldu. Ama adanın farklı noktalarında Alman Flora EcoPower Şirketi'nin kiraladığı 15 bin hektarlık araziler gibi yatırımlar da varlığını sürdürmektedir (Havnevik 2011; "Buying farmland abroad: Outsourcing's third wave", *The Economist*, 21 May, 2009).

Etiyopya Tarım ve Kırsal Kalkınma Bakanlığı toplam 111,5 milyon hektar arazisinin dörtte üçüne yakını olan 74,3 milyon hektarının ziraata son derece elverişli olduğunu, 18 milyon hektarının ise düşük seviyede ürün verdiğini ifade etmektedir. 2,2 milyon hektar araziden %73'ü 5000'nin üzerinde yerli yatırımcıya, geriye kalan ise 130 kadar uluslararası yatırımcıya 2012 yılı itibarıyla kiralandı. ABD'li Oakland Enstitüsü yerli ve yabancı yatırımcıya tahsis edilen miktarın beyan edilenden çok fazla olduğunu ve sadece bu ülkedekilerin 3,6 milyon hektarı geçtiğini iddia etmektedir.

Mozambik'te 36 milyon sullanabilir ve biyoyakıt elde edilebilecek arazi bulunmaktadır. Geriye kalan 41 milyon hektarlık alan ise ikinci derecede zirai ürünlere elverişli olduğu belirlenmiş durumdadır. 2004-2009 yılları arasında arazilerinden ekilebilir olanların %7'sine, tüm arazilerinin ise %3'üne denk gelen 2,5 milyon hektarı yatırımcılara verme girişimi tamamlandı. Bunun bir milyon hektarlık kısmının %73'lük oranında kereste, %13'lük oranında ise biyoyakıtlar ve şeker üretimi yapılacak, geriye kalan diğer bölümlerde ise başka hedeflerine yönelik ürün yetiştirilecektir ("The Scramble for African Land", <http://www.oaklandinstitute.org/scramble-african-land>, 22 October 2012). Zirai açıdan oldukça münbit arazilere sahip Zimbabve'de ise 30 milyon hektarlık arazi farklı ürünlerin yetiştirilmesine elverişli konumdadır. Suudi Arabistan son yıllarda Tanzanya'da 500 bin hektar arazi kiralarak bunu halen bu ülkede çok faal zirai projelere sahip İsveç'in etanol şirketi SEKAB ile birlikte işletmek

için çalışmalar yürütüyor (Havnevik ve Haaland 2011). Uganda'da ise oldukça ilginç bir uygulama mevcut olup kökeni İngiliz sömürgeciliğine kadar gitmekte ve bu ülkeden 1960'da çekilirken kendileri için kullanılmak üzere kapattıkları kuzeydoğusundaki Karamoja bölgesi yerli halkı uygulayageldikleri zirai faaliyetler uğruna geri bırakılmış ve fazla etkisi olmayacak bir topluluk olarak kalmaları sağlanmıştı. Halen hükümette bulunan Karamoja bölgesi ile ilgilenmek üzere bir devletbakanlığı ve bir de Karamoja Bakanı bulunmakta olup daha ziyade Uganda ordusunun güçlenmesi ile faaliyetlere ağırlık vermektedir ("The Scramble for African Land", <http://www.oaklandinstitute.org/scramble-african-land>, 22 October 2012).

Liberya uzun yıllar iç savaştan geçtikten sonra 2006 yılında devletbaşkanı seçilen Ellen Johnson Sirleaf ülkedeki ekilebilen arazilerin, orman alanlarının ve maden yataklarının bulunduğu yerlerden üçte birini yabancı yatırımcılara açtı. 2010 yılındaki Dünya Bankası verilerine göre Afrika'da en yüksek seviyede topraklarını yatırımcılara tahsis edenlerden birisi bu ülkedir . ("The Scramble for African Land", <http://www.oaklandinstitute.org/scramble-african-land>, 22 October 2012). Komşusu Sierra Leone'de ise İsviçre 26 bin hektarı Addax Bioenergy şirketi ile şeker kamışı ekimi için kiralamıştı. Yine bir Batı Afrika ülkesi Gana topraklarını kiraya verenler arasında öncülerden olup özellikle Avrupa ülkelerinin çok istekli oldukları görülmektedir. İtalya Agroils Şirketi ile 105 bin, İngiliz Jatropa Company ile 120 bin, Norveç ScanFuel ile 10 bin garantili ve anlaşma aşamasında 400 bin ve İsrail ise Galten Şirketi ile 100 bin hektar arazi kullanım hakkı elde ettiler. Benin Cumhuriyeti ise 300/400 bin hektar arazisini palmiye yağı üretimi yapabileceklere kiralamak için gerekli hazırlıkları yürütüyor. Kamerun'da ise Fransa henüz sömürgesi iken kullanım hakkını üzerinde aldığı ve neredeyse 60 yıldır 58 bin hektar arazi üzerinde palmiye yağı üretmeye devam etmektedir. Uzun yıllar iç savaşla boğuşmak zorunda kalan Angola ise 500 bin hektar ekilebilir arazisini zirai ürünlerden biyoyakıt elde edilmesi için İspanya, Brezilya ve Güney Afrikalı şirketlere tahsis sürecine girdi. Çin buranın hemen kuzey komşusu Kongo Cumhuriyeti'nden bir milyon hektar isterken İtalyan ENI Şirketi de 70 bin hektarlık alanda palmiye yağı üretmeyi planlıyor. İngiltere Güney Afrika sınırları içindeki Svaziland'da üretmekte olduğu hintfıstığı üretimi arazisini gelen aşırı tepkileri göğüsleyemediği genişletmeyi durdurdu. Nijerya hükümeti kıta dışından gelecek yabancı yatırımcıya doğrudan tahsis yerine onlardan alacağı destekle palmiye yağı üretmek üzere 100 bin hektarın kullanım hakkını devletin üzerine aldı (Prášková 2012).

Gelişmiş ve de finansman bakımından aşırı birikimi olan ülkeler özellikle Afrika'nın Sahraaltı bölgesindeki 25 ülkedeki verimli arazileri ele geçirmek için ilgilendikleri her bir kıta devleti ile yakın temas halindedir. Neredeyse ABD'nin yüzölçümünün yarısı kadar genişlikteki üretime elverişli alana denk düşen bu topraklar tamamen el değiştirme tehlikesi ile karşı karşıyalar. Büyük Sahra'daki çölün güneyinden kıtanın

doğusundaki Büyük Göller bölgesindeki bol yağmur alan Etiyopya, Kenya, Uganda, Tanzanya, Mozambik, Zimbabve ve Zambiya'ya kadar her birinin tarım alanları Dünya Bankası'nca henüz hiç işlenmemiş dünyanın en bakir arazileri olarak kabul edilmektedir. Son yıllarda Afrikalı devlet adamları ülkelerinde katliamlara, işgallere dönüşen ve kendilerinin bizatihi geri kalmalarının baş sorumlusu göstermekte sakınca hissetmedikleri sömürgecilik tecrübesine rağmen bu arazileri alelacele yabancı yatırımcılara verme girişimleri daha şimdiden ciddi sıkıntıları beraberinde getirmektedir. Zira bu yatırımcıların tahsisini aldıkları arazilerde belli bir nüfusu oluşmasınamüsaade etmeleri, özellikle ziraat alanında teknolojik gelişmeleri aktarımları ve işgücü istihdamı sağlamaları imkân dahilinde öngörülmesi isteniyor. Her şeyden önce arazilerin kullanım haklarını olabildiği kadar uzun süreli elde etme niyetlerini gerçekleştirme, ardından yapılan antlaşmalara uygun bazı çalışmalar başlatıp daha yüksek fiyat verecek başka bir ülkeye veya çokuluslu şirkete elde ettiklerinin epeyce üzerindeki bir fiyatla devretme niyetine sahip olmalarıdır. Kıtanın farklı ülkelerinde bunun defalarca tekrarlanması aslında gerçek amacın ne zirai toprakları bakir kaldıkları için bir an evvel değerlendirmeye almak, ne de kıtanın geri kalmış ülkelerini içine düştükleri ekonomik çıkmazlardan çıkarmak, hatta yeni istihdam alanları oluşturmak gibi her hangi bir ciddi hamle oluşturmak değildir. Sadece bu arazilerin değerini iyi belirleyip ticari bir meta gibi pazarlayarak gelir elde etmek düşüncesi en temel eleştiri konularından birisidir (“The Scramble for African Land”, <http://www.oaklandinstitute.org/scramble-african-land>, 22 October 2012).

Afrika'da kıta dışından gelecek ülkelerin yatırımlarında bu arazi satışı konusu gittikçe artan bir şekilde dünya gündeminde yerini almaktadır. Ülkelerin ve çokuluslu şirketlerin önemli uğraşları olduğu kadar araştırma merkezleri ve akademik çevrelerde, yazılı ve görsel medyada ve sanal alemde bu konu artık sıkça dile getirilmektedir. Jay Johnson araştırmacı gazeteci kimliğiyle 2011'de kıtanın en genç devleti Güney Sudan'daki verimli arazilerin satışı ile ilgili çok sayıda yazılar kaleme almış bulunuyor. Buna göre, Mısır'ın 2009 yılında Güney Sudan'da 150 bin hektar arazinin kullanım hakkını henüz 2011'deki kuzeyden ayrılma süreci başlamadan Hartum merkezli hükümetten yıllık 125 bin dolar ödeme karşılığında kiraladı. Burada mısır ve süpürge darısı üretilmeye başladı ve on yıl süreyle vergiden muaf olacaktı. Aldıkları arazi üzerindeki beş köyde 1250 kişi yaşıyordu ve bunlar yaşadıkları yerlerden çıkarıldı. Ancak bu girişimler yapılırken ne çevrenin hassasiyeti ne de sosyal dokunun güven altına alınması hesap edilmemekteydi. Bu insanlara iş imkânı sağlanması yerine mesela burayla hiç alakası olmayan Güney Afrika'dan ziraat alanlarında çalışacak işçiler getirildi. Birleşik Arap Emirlikleri ise 1.68 milyon, neredeyse iki milyon hektarı bulan Boma Milli Parkını kiralayarak burayı turizm ve tabiatın korunması amacıyla kullanmaya karar verdi ve anlaşmasını 2008'de tamamladı. Al Ain Şirketi adına

işletilecek bu arazilerden elde edilecek gelirin %70'i bu şirkete ait olacak ve geriye kalanı, yani %30'u ise Sudan devletinin olacaktır. Anuak, Murle, Jie ve Kachipoda yaşayan 15 bin civarında yerli ise buraya dört saat mesafede bir yere gönderilerek orada yaşamaya zorlandılar. Şirket sağladığı imkanlar için ise yerel halka eğitim, sağlık, yol ve diğer günlük hayatın iyileştirilmesi için destek sağlayacaktı. Bu geniş arazi üzerinde çok zengin madenler olduğu ve bunları merkezi hükümetin bilgisi dışında kullanıldığı dahi ifade edilmektedir (Ayrıntılı olarak, bkz. Johnson 2013a ve 2013b).

Ülkelerde yaşanan iç savaşların en fazla zararını orada yaşayan insanlar çekmekte ve ilk iş onları ateş hattından uzaklaştırmak oluyor. Günümüzde Afrika'da herhangi bir ülkede gerginlik yaşanırsa derhal bunu takip eden ilk iş mutlaka iç göçün kaçınılmaz oluşu, hatta en yakın komşu ülkelere sığınmaları olmaktadır. Bu anlamda merkezi hükümetle gerginliğin en fazla olduğu bölgelerden Güney Sudan henüz bağımsızlığını almadan önce 1983-2005 yılları arasında yaşadığı kuzey-güney çatışması sırasında yüzbinlerce insanı başkent Juba, Malakal ve Wau'ya sığındı. Dahası epeyce bir kısmı da ülke içinde başkent Hartum, Port Sudan ve Kost'i'ye göçtü. Yüzbinlercesi Etiyopya, Kenya ve Uganda'ya sığındılar ve oradan da Kuzey Amerika, Avrupa ve Avustralya'ya gidip yerleşenler oldu. Kıta içinde en fazla toprak sahiplenmenin yaşandığı ülkelerin başında Etiyopya ve Gana ile Güney Sudan gelmektedir. Yerli halk çaresiz bir şekilde devletadamları arasında yaşanan gerginliğin kurbanı olurken ülkeleri henüz kuzeyin idaresinden resmen ayrılmadan verimli topraklarından 57.400 km²lik bir alan yabancı yatırımcılar tarafından zirai faaliyetler, biyoyakıt, turizm ve korumaya yönelik yatırımlar için kiralandı. Ele geçirilen topraklar genelde Ekavator, Jonglei ve Yukarı Batı Nil bölgelerindeydi. Böylece Güney Sudan topraklarının %10'u üzerinde yaşayan halkın haberi olarak veya olmadan resmi yollarla veya dolaylı şekillerde yabancı yatırımcılar tarafından kiralanma işlemleri tamamlandı. Yani bu kiralanana arazi büyüklüğünü anlama bakımından 10 milyondan fazla insanın yaşadığı Togo'nun veya Hırvatistan'ın yüzölçümünden fazla olduğunu görmek mümkündür. Mesela Mukaya Payam, Amerikan New York Yatırım Şirketi ve The Nile Trading and Development adıyla kooperatif kurup 49 yıllığına 600.000 hektar arazi kiralamaları yöre halkının geleceğini yakından etkileyecek temel girişimlerdir.

TOPRAKLARIN İKİNCİ BİR ÜLKEYE VERİLİŞİ KARŞISINDA OLUŞAN TEPKİLER VE KAMERUN ÖRNEĞİ

XXI. yüzyılın henüz başında Afrika'da Kıymetli arazilerin bu şekilde tahsisine karşı yürütülen örnek girişimler giderek artmaktadır. Bunlar içinde Kamerundaki iki Sivil Toplum Kuruluşu olan Çevre ve Kalkınma Merkezi (Le Centre pour l'environnement et le développement) ile Açlıkla Mücadele Ağı (le Réseau de lutte contre la faim (Rélufa)

ülke içinde olduğu kadar işletmelerin ait olduğu ülkeler nezdinde de girişimlerini yürüterek belli bir etkinlik sağladılar. Bilhassa ABD menşeli Herakles Farms şirketinin yerel makamlar ve bazı etkin kimselere rüşvet girişimleri üzerinde yoğunlaştılar. Bu arazilerin ele geçirilmesinde genelde yerel kabile reisleri ve toplumun önde gelenlerinin rüşvetle veya mümkün olmazsa gözleri korkutularak arazilerini bırakmaları sağlandı denmektedir. Hatta 23 Mayıs 2013 günü Fransız *Le Monde* gazetesine demeç veren Kamerun Kadastro Bakanlığındaki yetkili bir görevli Herakles Farms şirketi müdürünün yakın akrabalarına iş verme vaadiyle kendisini dahi ikna etmeye gayretini açıklamıştı. Zira palmiye yağı elde etmek için arazi kiralamak isteyen bu şirketin 73 bin hektar arazi kiralama girişimi tepkilere sebep oldu. Ülkedeki insan ve çevre hakları savunucusu Samuel Nguiffo devletin arazi talebinde bulunan her önüne gelene onay verdiğini, bunlar hakkında basit bir araştırmayı dahi yapmadan arazi tahsis ettiğini, halkı ise ülkeye kalkınma ve zenginlik sağlanacağı umuduyla kandırarak yanılttığını, oysaki asıl milyonlarca doları kazanan tarafın yabancı şirketlerden başkası olamayacağını ısrarla dile getirerek bu uygulamaya tüm gücüyle karşı çıkmaya başladı. Herakles Farms'ın 2009 yılında yaptığı bir anlaşma da Hollanda Greenpeace ve Oakland Institut'un girişimleriyle durduruldu. Bu proje kapsamında bir milyon palmiye ağacının dikilmesi planlanmışsa da 2014 yılı Mayıs ayında faaliyetleri durdurulmuş ve arazi tahsisi de 14 Haziran 2013 günü iptal edilmişti. Gerçi bu proje için belli bir mesafe alınmış, verilen rüşvet ve dağıtılan alkollerle 2500 hektarlık alandaki ağaçlar proje kapsamında kesilmeye başlanmış ve 500 hektardakiler yok edilip bölge ormansızlaştırılmıştı. Şirket tüm girişimlerine rağmen istediği neticeyi alamamış ve 750 çalışanını işten çıkarmak zorunda kalmıştı. Sadece 27 işçisi ise kesilen ormanlık alana dikilen palmiye ağaçlarını beklemekteydi. Aslında Kamerun'un verimli arazilerinin nasıl bilinçsizce yok edildiği konusu diğer kiralanan araziler için de emsal teşkil etmektedir (Pauron 2013).

Her geçen gün Afrika ülkelerinde yeni alanların yabancı şirketlerle kiralınması sadece zirai alanlarla ilgili de değildir. Madenler için de hemen hemen birçok ülkede farklı alanlarda bu tür arazi tahsisleri yapılmaktadır. Son yıllarda her ne kadar zirai amaçlı kiralananlar öne çıksa da aslında kıta ülkelerinde en fazla kullanım hakkı elde edilenler madenlerin bulunduğu yerlerdir. ABD'nin Geovic Mining Group adlı şirketi Kamerun'da Geovic Cameroun adıyla Nkamouna'daki kobalt madeninin %39,5 devlet hissesiyle tüm çalışmaları girişimci devlet tarafından hazırlanacaktı. Ama bir türlü gerçekleşmedi ve ülkeye fizibilitesi 60 milyon dolara mal oldu. Şirket hakkındaki tereddütlerine rağmen IMF'nin vesayeti ile gerçekleşen ve oldukça masraflı bu girişimde nihai amaç bir başka çokuluslu şirkete imtiyaz hakkını devretmekti. Aynı şekilde Mobilong madeni de Cameroon and Korean Mining adına Korelilerce 2013 yılı Ocak ayından itibaren işletilmeye alınmışsa da epeyce gerginliğe sebep oldu. Zira maden gerçek değerinin 17 kat üzerinde 420 milyon karat olarak belirlenmiş ve

buradan bizzat ilgili ülkenin büyük elçisinin bazı aile fertlerinin ve işletmedeki bazı çalışanlar özel imkanlar elde ettikleri ileri sürülmüştü (Pauron 2013).

Kamerun'un güneybatı bölgesindeki Koupé Manengouba vilayetine Nguti kısmında yerel idareciler devletbaşkanına 12.000 hektarlık bir araziyi 4 Nisan 2013 günü 99 yıllığına ziraat endüstrisine yönelik olmak üzere Amerikan Herakles Farms şirketinin bir kolu olan Sithe Global Sustainable Oils Cameroun'e (SGSOC) verilmesi kararlaştırıldı. Ancak bu projenin hayatiyete geçmesi için üzerinde yaşayan köylülerin rızalarının da alınması gerekiyordu. Sınırlı sayıda köylü ile yapılan görüşmeler tümünü ilgilendirmiyordu. Yapılan sözleşme metinlerinde tahsis edilen arazi miktarları arasında da farklılık vardı, bazısında 12.348 hektar iken bir başkasında bu miktar 12.369 hektar olarak gösterilmişti. Verilmek istenen bu imtiyaz bir müddet sonra Kamerundaki cari uygulamalara aykırı bulunarak kaldırılmışsa da 2013 yılı Mayıs ayında tekrar yenilenmişti (Mbodiam 2013).

YABANCI GİRİŞİMCİLERİN TAHSİS HAKLARINI PAZARLAMA HESAPLARI

Sovyetler Birliği'nin yıkılışı ile bağımsızlıklarını elde eden ülkelerde verimli topraklar uluslararası piyasalarda derhal cezbedici konuma gelmiş, Rusya'daki yeni toprak sahibi firmalar elde ettikleri hakları yüksek meblağlar veren Arap ülkelerine satmaya karar vermişlerdi. Sadece Pava şirketi üzerindeki hisselerin %40'ına tekabül eden 500 bin hektar bu vesileyle yeni sahiplerine pazarlanmıştı. Son yirmi yılda kazancı bol uygulama derhal Afrika'da kendini daha görünür vaziyette hissettirdi. Kıtadaki maden yataklarını düşük fiyatlarla elde ettikten sonra bunları diğer yabancı firmalara satma girişimleri ciddi anlamda karlı işler olarak da kıta ülkelerinin gündemlerini meşgul etti. Avusturyalı Sundance firması ile Kamerun'un Mbalam demir madeni işletme hakkını almış, ama bunu işletmeye almadan daha karlı bir alıcıya satmak istemişti. Çinli Hanlong şirketiyle 2013 yılı Nisan ayına kadar görüşmeler yaparak 1,36 milyar dolara satıp ufak bir işletmeden milyonlarca dolar kazanacağı bilgileri medyada yer almış. Sundance bu işletim hakkını her ne kadar Çinli Hanlong'a istediği fiyata satamamışsa da piyasada rekabet oluşturarak yeni müşteriler araştırmaktadır (Pauron 2013).

TOPRAKLARINDAN EDİLEN YEREL HALKLARIN SEFALETE SÜRÜKLENMESİ

Giderek artan yabancı yatırımcıların arazi sahiplenme alışkanlığı sebebiyle Nijer'in kuzeyinde Tuareglerin zaten zor olan hayat şartları tamamen içinden çıkılması imkânsız

durumları beraberinde getirmiştir. En basitinden hayvanlarını otlattıkları toprakları ve sınırlı su kaynakları da kendilerine ulaşılamaz hale gelmiştir. Asırlardır üzerinde yaşadıkları yerlerde kullandıkları alanları aniden kaybetmeleri karşısında müracaat edip netice alabilecekleri hiçbir hukuki yol bulunmamaktadır. Afrika ülkelerinin çoğunda nüfus kaydı bile olmayan insanların tapulu gayrimenkullerinin olmaması en büyük çıkmazlarıdır. Zira üzerinde Büyük Sahra'da kendileri ve hayvanları için yaşamaya uygun yer buldukça göç etmek zorunda kalan bu insanlar oysaki ne kadar değerli arazilerin üzerinde hayat sürdürdüklerini bilmiyorlardı.

Etiyopya'da epeyce bir süredir başlayan ülke insanlarına ve özellikle de yabancılara uzun süreli toprak kiralama işlemi giderek yerel halkın hayat alanını tehdit ettiği ileri sürülmektedir. Ülkesindeki bu gelişmeleri yakından takip eden iktisatçı ve toprak kiralama konularındaki araştırmalarıyla tanınan Dessalegn Rahmato önce 2011 yılındaki *Land to Investors: Large-scale land transfers in Ethiopia* eseriyle, ardından 2012 yılında hazırladığı Afrika Raporunda konuya gereken ehemmiyeti verdiğini göstermişti. Yazar kıta genelinde arazi tahsislerinin açacağı sonuçlara değinmekte, İnsan Hakları Gözlem Örgütü de sadece bu ülkede 2012 yılı itibarıyla tahsise hazır hale getirilen dört milyon hektardan fazla arazi vardı. Zirai üretim amacıyla gelen arazi kiracılarının yüzde yetmişten fazlası Hindistan kökenli yatırımcılardı. Buralarda yaşayan en az bir buçuk milyon insan buldukları yerleri terk etmeye zorlanacaklar ve neticesinde doğuracağı gıda sıkıntısı sebebiyle açlıktan kıvranacaklardı. Tüm nüfusunun yüzde seksen beşinin ziraat ve hayvancılıkla geçindiği bir ülkede verimli arazilerin bu şekilde kullanımının yakın vadede ve özellikle gelecek yıllarda doğuracağı sıkıntılar hesap edilmediği ithamları var. Aslında 1990'lı yıllarda Afrika ülkelerinin kendi öz kaynakları ile kalkınma hamlelerine başladığı bir dönemde hareketlenen bu girişimin arazi tahsisleri öncesinde, işletme anıyla ve sonrasında iyi tahlil edilmesi zorunluluk halini almıştır (Gebremedhin 2011).

Afrika'da arazi kiralayan ülkeler arasında Hindistan önemli bir yer tutmaktadır. NBu ülkenin Jawaharlal Nehru Üniversitesi öğretim üyesi Jayati Ghosh Hindistan'ın Etiyopya'da toprak kiralama uygulamasıyla şeklen sömürgecilikten farklı davranmadığını itiraf etmekle birlikte Afrika açısından bakıldığında ise bunda sakınca görmemektedir. Kendi ülkesinde toprak edinmenin serbest olmasına rağmen yabancı bir ülkenin bunu yapmasının mümkün olmadığını beyan etmektedir (Gebremedhin 2011). Karuturi Global isimli Hint şirketi dünyanın en fazla gül yetiştiren şirketlerinden olarak Etiyopya'da 20.000 hektar, yine aynı şirket ülkenin batı köşesindeki Gambelâda 300.000 hektar civarındaki araziye kiraladı. Böylece önce 100 bin, ardından da 200 bin hektar araziye sahip oldu ve buralarda pirinç, mısır, buğday, arpa, diğer tahıllar, palmye yağı, şeker kamışı ve benzeri ürünleri yetiştirmeyi planladı. Etiyopya devleti 99 yıllığına bu kiralama bedeli olarak 2,5 milyar dolar ücret aldı. Her yıl ürünün %35'i

Etiyopya tarafına verilecek, ayrıca da hektar başı yıllık dolar üzerinden ücret alacaktı (Badrinath 2011). ABD'nin Etiyopya'dan toprak kiralayan şirketinin de hektar başına arazinin verimine göre kira bedeli olarak yıllık 3 ila 10 dolar ücret ödemesi uygun görülmüştü (Prášková 2012). Oysaki bir taraftan verimli arazilerini kiralayan bir ülkenin ciddi anlamda açıklıkla yüzüze kalan 4 milyon 600 bin kişiyi bulan halkı için sadece 2007-2011 yılları arasında Dünya Gıda Programı tarafından 116 milyon dolar tutarında 230 bin ton gıda yardımı yapılması büyük bir tezattır ("Buying farmland abroad: Outsourcing's third wave", *The Economist*, 21 May, 2009).

Kısacası 2004-2009 yılları arasında Afrika ülkelerinden Etiyopya'da 157 arazi kiralama yatırımından 78,5 milyon dolar, Sudan'da 11 yatırımdan 440 milyon, Mali 7 yatırımdan 292 milyon dolar, Madagaskar 6 yatırımdan 80 milyon dolar ve Gana 3 yatırımdan 80 milyon dolar gelir elde etmeleri ciddi miktarlarda girdilerdir. Nihai hedef bunların ülke kalkınmasında iyi kullanılabilmesidir. 920 milyon dolarlık bu yatırımdan Sudan hariç diğer dört ülkede elde edilecek ürünün yıllık 250 milyon dolarlık kısmı iç piyasaya, 44 milyon dolarlık kısmı ise ihracata yönelik olacaktı. Biyoyakıt için yapılacak yatırımlardan elde edilecek 117 milyon dolarlık ürünün tamamı ise ihracata ayrılacaktı (Havnevik 2011).

HALKIN TOPRAKLARININ KİRALANMASI KARŞISINDAKİ TEPKİLERİ

Afrika'nın farklı ülkelerinde halk asırlardır yaşadıkları bölgelerde yabancılara toprak kiralama sürecinde ülkelerinin en üst düzey yetkilileriyle muhatap olduklarında devlet olarak kalkınmalarına yardımcı olacak şirketlerin yapacakları yatırımlarından bahsedilmektedir. Ama bunu o kadar usulüne uygun yapmaktadırlar ki kimsenin aklına geniş arazilerin senelerce sürecek kiralama girişiminin arkasında sınırlı paylaşımaya dayalı hedeflerin olabileceğini dahi öğrenemiyorlar.

Afrika'nın ekilebilir arazileri üzerinde alınan bu kararlar karşısında fikir ileri sürenler arasında buna yeni sömürgeci diyenler bulunmaktadır. Madagaskar'ın neredeyse ekilebilir arazilerinin yarısına yakını Güney Koreli Daewoo Logistics Corporation'a vermeye kiralama girişimi ülkede siyasi havayı çok germiş ve özellikle muhalefet partileri aşırı tepki göstermişlerdi. Hatta devlet başkanı Marc Ravalomanana iktidardan düşmüş ve yerine geçen Andry Rajoelina Güney Kore'ye arazi verme anlaşmasının iptal sürecini derhal başlatmıştı (Thaler 2013: 2). Benzeri bir durum Zambiya'da da yaşanmış ve muhalefet partisi Çin'e verilmek istenen 2 milyon hektarlık arazi tahsisini onaylamadıklarını, iktidara geldikleri takdirde ülkede sayıları 100 bini geçen tüm Çinlileri sınır dışı edeceklerini beyan etmekteydiler. Bu ülkede arazi

kiralamış Avusturyalı Oval Biofuel Şirketi elde ettiği haklardan vazgeçmişti.

Kiraladıkları veya kiralama aşmasında oldukları arazileri kullanmalarına konusunda oluşan tepkiler karşısında savunmaya geçen Çin amacının bu yerleri satın almak olmadığını, eğer kıtada bu yönde bir talep yapılmışsa da buna ilgisiz kalamayacağını ve yatırım yapmaktan çekinmeyeceğini belirtmiştir. Zaten 2007-2009 yılları arasında Afrika'da 2 milyon hektardan fazla arazinin kiralınması ile ilgili 30 civarında ziraat alanında ikili anlaşmaları gecikmeden imzalamıştır.

Afrika ülkelerinin neredeyse tamamına yakınının gıda bakımından dışa bağımlı olmasının önüne geçilmesi yerine verimli arazilerinin dünyanın gıda ambarı ve biyoyakıt ihtiyacını karşılamak üzere kullanılması ciddi bir tezat teşkil etmektedir. Özellikle 2000'li yılların başında kıtada baş gösteren kıtlığa bağlı açlığa bağlı yüzbinlerce insan ölümle burun buruna geldiği halde uluslararası pazarlarda neredeyse iki katına fırlayan tahıl fiyatları tüm ülkeleri epeyce zora soktu. Kıta son elli yıldır fosil yakıt kaynakları ile şimdi de verimli arazilerinden elde edilecek etanol ve biyoyakıtlarla diğer ülkelerin daha fazla kalkınmaları için ana kaynak temin eden kıta olmaya devam edecektir. Ne var ki bu konu ile ilgili medyada yer alan haberlerde daha ziyade Arap ülkeleri ve Çin ile Hindistan öne çekilerek Batılı ülkeler lehine pozitif ayrımcılık yapılmaktadır. Köle ticareti konusu dile getirildiğinde daima Arapların faaliyetleri gibi ortaya konup asıl köle taciri olan güçler üzerinde fazla durulmaması ile ciddi anlamda özdeşleşmektedir. Zira o dönemde Arapların nasıl milyonlarca köleye ihtiyaçları yoksa bugün de biyoyakıtlara olan ihtiyaçları gelişmiş ülkelere göre çok sınırlıdır.

Sonuçta dünya mediasında Afrika ile ilgili haberler Güney Sudan ve Ortaafrika'daki iç savaşlar ile Somali, Mali, Nijerya ve evrelerindeki ülkelerdeki aşırı dini akımların teröriste eden saldırıları ile yoğunlaşmaktadır. Oysaki kıta halklarının geleceğini şimdiden ipotek altına sokan ziraata elverişli verimli arazileri ile maden yatakları, hatta stratejik önemi haiz bölgelerinin maddi imkânları olan devletler ve özellikle uluslararası camiada etkin güçler tarafından değişik vesilelerle uzun süreli kullanım hakları alınmaktadır. Şimdilik kıtayı tehdit edecek boyutlarda olmasa bile yakın gelecekte bu risk kendisini hissettirecektir.

KAYNAKÇA

- Badrinath, Raghuvir (2011), "Karuturi to outsource part of the 200 grand ha he is to receive soon to Indian farmers on 65:35 revenue sharing terms, Business Standard reports", <http://ethiopiaobservatory.com/2011/10/12/1911/>
- Beyene, Atakilte (2011), "Smallholder-led transformation towards biofuel production in Ethiopia", *Biofuels, Food Security and Land Grabbing in Africa*, içinde, Eds. Prosper B. Matondi, Kjell Havnevik, Atakilte Beyene, Zed Books, London & Nev York, 90-105.
- "Buying farmland abroad: Outsourcing's third wave", *The Economist*, 21 May, 2009, <http://www.economist.com/node/13692889>

- Havnevik, Kjell (2011), "Grabbing of African lands for energy and food: implications for land rights, food security and smallholders", *Biofuels, Land Grabbing and Food Security in Africa*, içinde, Eds. Prosper B. Matondi, Kjell Havnevik, Atakilte Beyene, Zed Books, London & New York, 20-43.
- Havnevik, Kjell ve Hanne Haaland (2011), "Biofuel, land and environmental issues: the case of SEKAB's biofuel plans in Tanzania", *Biofuels, Food Security and Land Grabbing in Africa*, içinde, Eds. Prosper B. Matondi, Kjell Havnevik, Atakilte Beyene, Zed Books, London & New York, 106-133.
- "How Politicians Gave Away \$100bn of Land", <http://www.oaklandinstitute.org/how-politicians-gave-away-100bn-land>, 15 July 2012.
- Johnson, Jay (2013a), "Stop Squatters, Land Grabbing, Occupation and Colonization Nonsense", *South Sudan News Agency*, March 22.
- , --- (2013b), "South Sudan: More Cases of Land Grabs in South Sudan", <http://www.oaklandinstitute.org/south-sudan-more-cases-land-grabs-south-sudan> (26 March).
- Matondi, Prosper B. (2011), "Agro-investments in Zimbabwe at a time of redistributive land reforms", *Biofuels, Food Security and Land Grabbing in Africa*, içinde, Eds. Prosper B. Matondi, Kjell Havnevik, Atakilte Beyene, Zed Books, London & New York, 134-158.
- Matondi, Prosper B., Kjell Havnevik ve Atakilte Beyene, (2011) "Introduction: Biofuels, Food Security and Land Grabbing in Africa," *Biofuels, Food Security and Land Grabbing in Africa*, içinde, Eds. Prosper B. Matondi, Kjell Havnevik, Atakilte Beyene, Zed Books, London & New York, 1-19.
- Mbodiam, Brice R. (2013), "Cameroun: Controverse Autour d'une Proposition de Bail Emphytéotique sur 12 000 ha, à Octroyer à Herakles Farms", 20 Octobre (2013); <http://www.investiraucameroun.com/agriculture/2010-4710-cameroun-controverse-autour-d-une-proposition-de-bail-emphyteotique-sur-12-000-ha-a-octroyer-a-herakles-farms>
- Pauron, Michael (2013), "Cameroun: la Gestion des Terres en Question," *Jeune Afrique*, 12 Juillet (2013); <http://economie.jeuneafrique.com/regions/afrique-subsaharienne/18458-cameroun-la-gestion-des-terres-en-question.html>
- Posluschny-Treuner, Myra (2012), "International Large-Scale Land Acquisitions in Ethiopia: The Key to Trigger Agricultural Modernization, Development and Poverty Reduction?," Paper presented at the 4th ECPR Graduate Conference, Jacobs University, Bremen 04 July - 06 July (2012); <http://ecpr.eu/Filestore/PaperProposal/188c56b8-10a2-4a9d-8706-12bbe0ace6fc.pdf>
- Prášková, Dagmar Milerová (2012), *Land Grabs in Africa: A Threat to Food Security*, Prague Global Policy Institute, Prague (January).
- "The Scramble for African Land", <http://www.oaklandinstitute.org/scramble-african-land>, 22 October 2012.
- Thaler, Kai (2013), "Large-Scale Land Acquisitions and Social Conflict in Africa", Food Sovereignty: A Critical Dialogue International Conference, Yale University, 14-15 September (2013), Conference Paper No: 22. http://www.iss.nl/fileadmin/ASSETS/iss/Research_and_projects/Research_networks/ICAS/22_Thaler_2013.pdf